

debuisset, nempe experientiam et sapientiam, quæ seris ab annis colliguntur. Nam ut ait S. Hieronymus, epist. 2 *Ad Nepotianum*: « Omnes pene virtutes corporis mutantur in senibus; et crescente sola sapientia, decrescunt cæteræ virtutes. » Quo pertinet illud Socratis in *Symposio Platonis*: « Tunc, inquit, mentis oculus acute incipit cernere, cum primum corporis oculus deflorescit. » Quare Tullius in *Catone*: « Temeritas, inquit, est florecentis ætatis, prudentia senectutis. » Ob quam prudentiam Quintilianus, in quadam de-

clamatione: « Militem, inquit, eligimus juvenem; imperatorem facimus senem. » In hujus rei typum David, postquam senuit, uxorem duxit Abisag Sunamitidem, III *Reg. I, 3*; quæ sapientiam senilis ætatis propriam representat. Nam Abisag, interprete D. Hieronymo proxime citato, idem est quod *abundans*, et quod *rugitus*. « In senibus autem, inquit, abundantissimum et ultra humanam vocem divini sermonis tonitruum commoratur. » Plura hæc de re dicam proxime *Proverb. XX, 27*; ad illud: « Dignitas senum canities. »

SECUNDA PARS CAPITIS

ENARRAT NOVEN BEATITUDINES, ET DECIMAM MAXIMAM, QUÆ EST TIMOR DEI.

9. NOVEN INSUSPICABILIA CORDIS MAGNIFICAVI, ET DECIMUM DICAM IN LINGUA HOMINIBUS.—Græca habent, ἐννεα ὑπονοήματα ἐμακάριον ἐν καρδίᾳ μου, καὶ τὸ δέκατον ἐρεῖ ἐν τῇ γλώσσῃ μου. Quod Complutenses vertunt, *novem suspiciones beatas dixi in corde meo, et decimum dicam in lingua*; alii, *novem conceptu corde prædico beata, et decimum dicam lingua*. Hoc novenario et denario beatitudinum Siracides imitatur ternarios et quaternarios Salomonis, *Proverb. xxx, vers. 18 et seq.*

Nota: ὑπονοήματα vocantur cogitata, suspicata et mente concepta: thema enim est ὑπονοήσις, id est, cogito, mente concipio, suspicor. Unde primo videri posset pro *insuspicabilia*, in Latina Vulgata, legendum esse *suspicabilia*; aut certe interpretem minus Latinum, *insuspicari* accepisse pro *suspiciari*, et *insuspicabilia* pro *suspicabilia*, quasi *insuspicabile* idem sit quod *in suspicionem veniens*, id est suspicabile, sicut *investigabile* est idem quod *in vestigio perscrutabile*, hoc est vestigabile; et *insuccare* idem est quod *succo imbuerē*, hoc est *succare*; *insufflare* est *sufflare in aliquem*; *inebriare* est *ebrium efficere*. Verum secundo Jansenius opinatur, quod Interpres noster pro ὑπονοήματα, id est *suspicabilia*, legerit ὑπονοήματα, id est *insuspicabilia*: « *insuspicabilia* » ergo « *cordis* » vocari ea, de quibus nemo male in corde suo suspicatur aut cogitat. Ita Rabanus, Glossa, Jansenius, Dionysius, Palacius, et Hugo: « *Insuspicabilia*, inquit, sunt quæ ab omni suspicione falsitatis sunt aliena. » Tertio, valde apposite *insuspicabilia* explices ea, de quibus nemo facile suspicetur, illa esse tanta tamque magna, ut ea adeo magnificanda sint, in eisque beatitudo constituenda, uti constituit hic Siracides, *q. d.* Hæ novem beatitudines sunt suscipibiles et probabiles animo meo, et aliis sunt insuspicabiles et parum probabiles: præsertim si novem hæc non sigillatim, sed collectim sumantur. Si quis enim roget, quæ sunt novem beatitudines? nemini in mente veniet id quod mihi; nemo hæce

novem beatitudines animo concipiet quas ego concipio; nemo eas præcise assignabit quas ego assigno. Eadem ergo sunt suscipibilia et insuspicabilia. Siracidi enim erant suscipibilia, cæteris insuspicabilia; sic enim suspiciones et opiniones probabiles videntur, propriæque sunt certis personis, cura in cæterorum mentem non cadant, eisque sæpe sint improbabilis; unde vocat eas *insuspicabilia cordis*, quæ scilicet non facile cor ejuspiam alterius suspicetur esse tanta, ut hominem beatum efficiant, atque ea opponit decimo, quod se ait dicturum in lingua hominibus, *q. d.* Novem res in corde meo suspicatus sum, et estimavi esse adeo magnas, ut beatum, id est civiliter felicem efficiant eum qui illorum est compos. Dico: *Suspiciatus sum ego*, quia alii idem non facile suscipiantur vel coniectantur: at decimum (puta timor Dei) tale est, ut nemo non sit cogitaturus et concessurus, quin illud hominem beet: quare illud « *dicam in lingua hominibus*, » id est illud contenta voce palam omnibus enuntiabo, ac quantum potero commendabo et celebrabo.

Huic interpretationi favet Tigurina, dum vertit, *novem conjecturas animo meo beatas judico, linguaque mea pronuntiabo decimam*; et alii qui vertunt, *novem concepta corde prædico beata, et decimum dicam lingua mea*. Porro Syrus *insuspicabilia* accipit ipsi etiam Siracidi: sic enim vertit, *novem que non ingrediuntur cor meum* (quæ scilicet non satis capio, non satis intelligo) *laudavi, et decimum quod non locutus sum*. Unde et Hugo: « *Insuspicabilia cordis*, inquit, vocat quæ cor non potest suspicari: » hoc enim, non aliud, proprie hæc voces Latine significant. Favet et Græca vox; nam ὑπονοήματα, vel ὑπονοία significat propriam quæque suspensionem et opinionem, quæ ab aliorum sententia sæpe dissidet et discrepat. Unde παρ' ὑπονοίας loqui quis dicitur, cum aliud loquitur, quam vultus exspectabat; quod Noster hic recte vocat *insuspicabile*. Sic Demosthenes verbum acerbum, quod

recta ferebatur in Athenienses, ipse in adversarium detorsit: « *Quis, inquit, non despisset in caput tuum? Absit enim ut id in civitatem, vel in me, ominari mihi contingat*. Hinc rursus ὑπονοία vocatur sensus reconditus, de quo nemo facile suspicatur, uti ex Platone et Plutarcho probat Budæus in *Comment. linguæ Græcæ*, p. 913. Hoc sensu solerter Latinus noster Interpres accepit τὸ ὑπονόημα, ideoque vertit *insuspicabilia*, quia vidit addi τὸ cordis, *q. d.* Ego in corde meo suspicatus et opinatus sum hæc novem facere hominem beatum; at nolui hactenus illa lingua eloqui et asseverare, quia aliis forte aliter videbitur, qui suscipiantur et opinabuntur alia novem, quæ hisce meis novem anteponent, quasi illa magis hominem beatum.

Porro, novem hæc ὑπονοήματα sive insuspicabilia, quæ beant hominem, puta novem beatitudines recenset, subdens, *primum*: « *Homo qui jucundatur in filiis*; » *secundum*: « *Vivens et videns subversionem inimicorum suorum*; » *tertium*: « *Beatus qui habitat cum muliere sensata*; » *quartum*: « *Qui lingua sua non est lapsus*; » *quintum*: « *Qui non servivit indignis se*; » *sextum*: « *Beatus qui invenit amicum verum*; » *septimum*: « *Qui enarrat justitiam auri audienti*; » *octavum*: « *Quam magnus est, qui invenit sapientiam!* » *nonum*: « *Et scientiam*. » Verum pro *scientiam* Græca habent ἐπίγνωσις, id est *prudentiam*. Et pro eo quod Noster habet: *Beatus qui invenit amicum verum*, Græca habent, *beatus qui invenit prudentiam*. Pro et *scientiam*, Syrus vertit, *beatus vir, quem non fregit paupertas, et non fregit eum inopia*. Hæc enim est magna scientia et prudentia, patienter et fortiter ferre paupertatem, quæ sæpe viris sapientibus et sanctis obvenit; et qui illam æquanimiter tolerant, magni et beati sunt. Ita hæc novem computat Rabanus, Palacius et Hugo: Per sapientiam, inquit, accepit cognitionem et contemplationem divinorum; per scientiam vero, cognitionem recte operandi, puta, prudentiam recte conversandi in hoc mundo, scilicet in medio nationis prævæ. Octavum ergo et nonum sunt sapientia contemplationis et scientia operationis: hæc Hugo. *Decimum*: « *Timor Dei super omnia se superposuit: beatus homo, cui donatum est habere timorem Dei*. »

Mystice Hugo: « *Primum insuspicabile, inquit, est pietas, quæ facit lætanter operari bonum*. » Opera enim bona sunt quasi proles pietatis et piæ voluntatis. Unde *Psalm. cxi*, dicitur: « *Jucundus homo, qui miserefer et commodat*. » *Secundum*, est zelus, quo fit victoria vitiorum. *Tertium*, est castigatio carnis, quæ pacem facit inter rationem et sensualitatem, quæ jugem habent discordiam. *Galat. v*: « *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem*. » Sed debet caro castigari, ut subjiciatur spiritui, et fiat pax. Unde *Genes. iii*, dicit Dominus mulieri: « *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui*. » *Quartum*, est modestia sermonis. *Quintum*, est magnanimi-

tas, qua quis magna facere vel pati audeat, ut non serviat diabolo vel peccato. *Sextum*, est fidelis amicitia, quæ in solo amore consistit. *Septimum*, est prudentia, sive discretio doctrinæ, quia quis considerat et attendit, quid, et cui loquatur. *Octavum*, est sapientia contemplandi. *Nonum*, est scientia operandi. Hæc sunt novem insuspicabilia, id est, ab omni mala suspicione aliena. *Decimum* autem quod in lingua dicitur, est timor Dei, qui decimum dicitur, id est, perfectio aliorum. Novenarius enim imperfectus numerus est, donec ad denarium venerit; unde, sicut unitas addita novenario, perficit ipsum, ut fiat denarius, sic timor additus prædictis novem insuspicabilibus, perficit ipsa, et custodit, et promovet. Nunc sigillatim explicemus singula.

10. HOMO, QUI JUCUNDATUR IN FILIIS, VIVENS ET VIDENS SUBVERSIONEM INIMICORUM SUORUM.—E novem beatitudinibus et beatis duos hic assignat. *Primum* ergo magnus, et, ut Græce est, *felix et beatus est homo, qui jucundatur in filiis*, qui scilicet habet filios egregios, eosque probos et morigeros: hi enim patri ingens decus æque ac gaudium afferunt; sicut ex adverso filii improbi et immorigeri patri dedecus et tristitiam, adeoque morbum et mortem subinde conciliant. Unde Tigurina vertit, *beatus homo cui vivo liberi jucunditatem afferunt*; alii, *homo voluptatem capiens ex filiis*. Filii enim sunt quasi pars et caro parentum: quare de eorum bono vel malo, quasi de suo, gaudent vel dolent parentes, præsertim quia eos post se superstites relinquunt. Unde post mortem in filiis vivere videntur, in eisque esse felices et honorati, vel infelices et infames; unde Syrus vertit, *homo qui lætatur in novissimo suo*. Idem censuit David *Psalm. cxxvii, 3*, ubi inter alia præmia timentis Deum, ideoque beati, hoc primum recenset: « *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ: filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ*. Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum; etc. Et videas filios filiorum tuorum, pacem super Israel. » Et *Ps. cxxvi, 4*: « *Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini, filii, merces, fructus ventris*. Sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum, » id est juvenum validorum et fortium. Unde Aquila, Symmachus et Theodotion vertunt, *sicut filii juventutis*; juvenes enim Hebræice vocantur excussi, quia expediti ab omni impedimento, et accincti ad prælium, ait S. Hieronymus, epist. *Ad Marcellam*; unde de filiis hisce excussis, id est juvenibus validis, subdit Psaltes: « *Beatus vir qui implevit desiderium suum ex ipsis*. »

Secundus magnus et beatus est, « *vivens et videns subversionem inimicorum suorum*; » Tigurina, *qui videt casum inimicorum suorum*. Innatus est homini appetitus vindictæ, ut doleat de prosperitate, et gaudeat de adversitate inimicorum. Unde Aristoteles, lib. IV *Ethic.* cap. v, Παιδείας philosophi censuerunt ingens homini esse bonum et gau-

dum, si justam iram et vindictam suam explere possit. Verum hic sensus est naturæ peccato corruptæ et vitiatæ, non sanæ et integræ, quem proinde correxit Christus, dum jubet inimicos æque ac amicos diligere, ac proinde iis malefacere prohibet, benefacere vero mandat, *Matth. v. 44*. Charitas enim Dei et Christi amplo suæ benevolentiae sinu tam inimicos quam amicos complectitur. Judaicum ergo est et ethnicum, odisse inimicos, de quo eorum clade gaudere. Judæis enim duris dictum erat: « Odio habebis inimicum tuum; » quod corrigit Christus, *Matth. v.* Quare hic locus et similes accipi debent de inimicis, qui sunt infideles vel impii, ideoque hostes Dei, Ecclesie et fidelium, quales Judæis, tempore Siracidis, erant omnes fere gentes. De horum enim ruina gaudere licet, tum ex zelo justitiæ et justæ vindictæ, ut infidelitas et impietas eorum justa pœna puniatur; tum ex zelo charitatis, ut scilicet ipsi Deo, Ecclesie et fidelibus injuriæ esse, eosque persequi et vexare desinant. Qua ratione nunc fideles gaudent, cum audiunt victorias principum catholicorum, quas referunt de hostibus Ecclesie, cum ingenti hæreticorum et Turcarum strage ac ruina. Ita gavisus est Propheta in strage Babyloniorum, Philistinorum, Moabitarum aliorumque Synagogæ hostium, ut *Isaias*, cap. xiv, 4; *Jeremias*, ii, 48; *Ezechiel*, cap. xxv, 17. Unde illud Davidis insultantis Babyloni exsecranda: « Filia Babylonis misera: beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram, » *Psalms. cxxxvi*, 9. Fidelis enim et justus neminem æstimat suum inimicum, nisi qui pariter inimicus sit Dei et Ecclesie: quicumque enim amicus est Dei et Ecclesie, hic pariter amicus est fidelis et justus, et ab eo ut amicus amatur. Posset tamen hæc beatitudo extendi ad privatam vindictam: fidelis enim et sanctus sancto gaudio gaudere potest de ruina hostium, qui eum a fide et sanctitate avertere, aut eam impedire et inturbare conantur, quatenus scilicet gaudet eos, ut sanctitatis suæ impedimenta, auferri et interire; non autem gaudet, eo quod eis ut hominibus privatis hostibusque suis hoc malum accidat. A quo tamen gaudio, ob periculum privatæ vitæ, in quam natura corrupta propendit, abstinendum est, nisi quis plane mortificatus habet affectus, sitque sanctus, qualis fuit *Jeremias*, qui proinde secure orat cap. xi, 20: « Videam ultionem tuam ex eis, » scilicet inimicis.

Mystice *Rabanus* et *Hugo*: Beatus est, inquit, primo, « qui jucundatur in filiis, » id est, in bonis operibus: hæc enim, uti supra dictum, sunt quasi oves quas parit bona voluntas, quasi mater per gratiam Dei, quasi per semen cœlestis Patris æterni. Rursum, « in filiis, » id est in proximis, quos ad Deum convertimus: hi enim sunt filii spirituales, qui suos parentes lætificant. Secundo: « Qui videt subversionem inimicorum suorum, » puta demonum et vitiorum. Mire enim gaudet anima sancta, dum ruinam vitiorum in se æque ac in

aliis conspicit. Tertio: « Qui habitat cum muliere sensata. » Hæc tertia beatitudo est castigatio carnis, quæ pacem efficit inter rationem et sensualitatem, inter quæ jugis est discordia, juxta illud *Galat. cap. v*: « Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem. » Debet ergo caro castigari, ut subjiciatur spiritui, ut hac ratione fiat sensata, ac pacem colat cum ratione, cui quasi marito subsit oportet, perinde ac *Deus Evæ uxori Adæ* dixit et sanxit, *Genes. iii*: « Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui. »

11. BEATUS QUI HABITAT CUM MULIERE SENSATA, ET QUI LINGUA SUA NON EST LAPSUS, ET QUI NON SERVIVIT INDIGNIS SE. — Hic versus tres continet beatitudines. Igitur tertius beatus est, « qui habitat cum muliere sensata; » *Tigurina*, beatus qui habet uxorem cordatam; alii, beatus qui degit cum uxore intelligente, id est prudente; hoc enim significat Græcum *σοφειν*: uxor enim prudens mariti malis omnibus medetur, vel ea sua providentia præveniens discutit et avertit, bonaque omnia accersit: quare *Salomon* asserit peculiare Dei donum esse uxorem prudentem, *Proverb. xix, 14*, qualis *Davidi* fuit *Abigail*. *Syrus*, beatus est vir uxoris bonæ, quia non arat in bove et in asino simul, id est, non impar, sed æquale ducit jugum conjugii: vir enim bonus et uxor bona sunt quasi duo jugales pares, qui pari animo subeunt, facileque portant onus conjugii; cum vero vir bonus est, sed uxor mala, aut uxor bona, sed vir malus, tunc jugales sunt impares; unde impariter trahunt currum conjugii, ejusque onus totum fere illi, qui bonus est, incumbit, qui plus æquo gravatur, sicut cum aratrum trahunt bos et asinus, impares sunt jugales, et plus æquo gravatur asinus, utpote qui viribus impar est bovi. Rursum asinus, utpote salax et luxuriosus, symbolum est libidinis et adulterii, a cujus suspicione immunis et liber est vir uxoris bonæ et castæ. Alludit symbolice ad legem *Deut. xxii, 10*: « Non arabis in bove simul et asino. » Vide ibi dicta.

Quartus beatus est, « qui lingua sua non est lapsus » in peccatum, vel in aliquod periculum et damnum; *Syrus*, beatus est, quem lingua sua non pervertit. Facilis enim, multiplex et periculosus est lapsus linguæ, qui multos infelices et miseros efficit, quemque pauci, nec nisi per singularem Dei opem et gratiam, evadunt. Unde *S. Jacobus* cap. iii, vers. 2: « Si quis, inquit, in verbo non offendit, hic perfectus est vir, » etc. Vide ibi dicta.

Quintus beatus est, « qui non servivit indignis se; » *Syrus*, qui non servit vitiori se. Magna enim indignitas, ideoque infelicitas est, cum quis honestus vel nobilis et princeps cogitur servire homini vili, v. g. suo subdito vel famulo, qui sæpe caret discretione et judicio, agiturque passione et improbitate, quique per potestatem superbe insolens, imperiose, proterve et tyrannice dominatur suis heris, virisque ingenuis et honoratis;

juxta illud *Salomonis Proverb. xxx, 21*: « Per tria movetur, » id est commovetur, conturbatur « terra, et quartum non potest sustinere: per servum, cum regnaverit: per stultum, cum saturatus fuerit cibo: per odiosam mulierem, cum in matrimonio fuerit assumpta: et per ancillam, cum fuerit hæres domine suæ. »

Quam servi exaltati regimen sit superbum et intolerabile, exemplo *Eutropii* ostendit *Baronius* anno Christi 399, initio. *Eutropius* enim conditione servus, sexu eunuchus, fide ethnicus, moribus perditus, tutor *Arcadii* imperatoris tanto potentie splendore eminuit, ut in eum potius quam in *Arcadium* conversi essent omnium simul cum oculis animi honorum cupidi. Idem potentie miscens sævitiam, totum plane orientale pessum-dedit imperium. Unde *Claudianus*, de eo jam creato consule Romano indignans, ita exclamat lib. I in *Eutropium*:

Omnia cesserunt eunucho consule monstra.
Heu cœli terræque pudor! Traheata per urbes
Ostentatur anus, titulumque effeminat anni:

annus enim Christi 399 inscriptus est titulo consulatus *Eutropii* eunuchi. Et inferius ostendens impotens et insolens ejus regimen:

Asperius nihil est humili cum surgit in altum;
Cuncta ferit, dum cuncta timet: desævit in omnes,
Ut se posse putent, nec bellua tetrior ulla est.
Quam servi rabies in libera colla furentis.

Quocirca *Eutropius* a *Gaina* et populo furentem postulatus ad necem, confugere coactus ad ecclesiam, quasi ad asylum (quod ipse paulo ante lege lata sustulerat), ibi a furore populi defensus fuit aurea oratione *S. Chrysostomi*, cujus hoc est exordium æque ac titulus: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.*

Sic *Maximianus* imperator volens acriter punire *SS. Sergium* et *Bacchum* martyres primicerios suos, eos judicandos et puniendos misit ad *Antiochum* ducem Orientis, qui *S. Sergii* fuerat servus, ejusque intercessione hunc ducatum adeptus. Quæ sane ingens fuit ignominia, æque ac crudelitas. *Antiochus* enim homo crudelissimus et ingrattissimus, in eos, licet heros suos, immanissime desævit, uti habent eorum Acta apud *Surium*, die 7 octobris.

Hinc ad miserrimam servitutem damnatus censetur *Cham*, cum de illo dicitur a parente: « Servus servorum erit fratribus suis, » *Genes. ix*, vers. 25. Ubi *Rupertus*, lib. IV in *Genes. cap. xxxvii*: « Non dixit, inquit, solum, servus erit (quo nomine interdum etiam bona vel voluntaria servitus solet significari), sed, servus servorum: quo addita, solet exprimi, nisi cum per egregiam humilitatem seipsum profitetur quis servum servorum Dei. » Idem configit *Joseph* de quo dicitur: « In servum venundatus est *Joseph*, » *Psalms. civ*,

vers. 17. De qua re *D. Ambrosius*, serm. 12 in *Psalms. cxviii*: « Quæ potuit, inquit, nobilis prosapie puero gravior esse tentatio, quam ut tante familie splendore dejectus serviret apud *Agyptios*? Est consolabilis servitus servire vel justis: æquitate domini levatur injuria servitutis. »

Mystice, miserrimum est servire peccato et diabolo, quia hic vilissimus æque ac crudelissimus est subditorum sibi tyrannus et carnifex. Ita *Rabanus* et *Palacius*. Hinc papiter miserrimum et periculosissimum est servire indignis, id est improbis: hi enim sibi similia improba, hoc est plane indigna et impia imperant; aguntur enim a diabolo quasi ejus filii, imo mancipia.

12. BEATUS QUI INVENTIT AMICUM VERUM, — qui scilicet tam in adversis quam prosperis amico fideliter adsit et opituletur. Amicus enim fidelis est protectio fortis, ac medicamentum vitæ et immortalitatis, uti dixit cap. vi, 13 et seq. Vide ibi dicta. Hic sextus est beatus. Græca pro amicum habent *φρόνισιν*, id est prudentiam. Unde *Tigurina*, beatus qui prudentiam assecutus est; *Syrus*, beatus qui invenit misericordiam. Potest etiam legi amicum, utrumque enim vox Syra *רחמא* significat. Si enim legas puncto *patach* *רחמא rachma*, significat misericordiam; sin puncto *chateph* *רחמא rachma*, significat amicum dilectum. Causa hujus beatitudinis est, quam dat *Salomon Proverb. xviii, 24*: « Vir amabilis, inquit, ad societatem, magis amicus erit quam frater. » Pietas ergo et amicitia fraternizant, quia fraterna quasi cognatione connexæ sunt. Unde *S. Hieronymus*, scribens ad *S. Augustinum*, ait: « Cum amico, quasi cum altero se esse loquendum. » Et *S. Thomas* disputans de ordine charitatis, II II, *Quæst. XXVII*, asserit conjunctos sanguine in his duntaxat quæ ipsam concernunt, amicis anteponendos, in cæteris postponendos. Idem, opusc. *De Dilect. Dei et proximi*, simpliciter asseverat, amicitiam consanguinitati præponderare. Idem censuere philosophi, ut *Solon*, teste *Plutarcho* in ejus Vita; *Cicero*, lib. *De Amicit.*, ubi et causam affert: « Quia, inquit, ex propinquitate benevolentia tolli potest (nam, ut ait *Poeta*, « fratrum quoque gratia rara est »), ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia, amicitie nomen tollitur, propinquitatis remanet. » Et *Valerius Maximus*, lib. IV, cap. vii: « Contemplamur, inquit, nunc amicitie vinculum potens et prævalidum, neque ulla ex parte sanguinis viribus inferius: hoc etiam certius et exploratius, quia illud nascendi sors fortuitum opus, hoc unius cujusque solido judicio incoacta voluntas contrahit. Itaque celerius sine reprehensione propinquum aversere, quam amicum: quia altera diremptio iniquitatis, altera utique levitatis crimini subjecta est. Cum enim deserta sit futura vita hominis, munus amicitie cincta præsidio, tam necessarium subsidium temere assumi non debet; semel autem rectum apprehensum, sperni non convenit: sinceræ vero

fidei amici præcipue in adversis rebus cognoscuntur, in quibus quidquid præstatur, totum a constanti benevolentia proficiscitur. »

ET QUI ENAPRAT JUSTITIAM AUM AUDIENTI, — id est docili, intelligenti et obedienti. Rabanus legit, « in aure audientis, » id est, inquit, « devote verbum Dei præcipientis, recte intelligentis, et bene operantis. » Hic septimus est beatus, qui scilicet cum docet, dociles et obsequentes nanciscitur auditores et discipulos. Horum enim docilitas, obedientia, fructus et profectus magnam doctori affert voluptatem, consolationem et utilitatem: ex adverso valde affligitur magister, si docendi laborem subeat, eumque frustraneum, imo noxium sibi esse sentiat, eo quod discipuli eam negligant, spernant, obstrepant. Quocirca illustre fuit martyrium S. Cassiani, qui, ut habemus in Breviario Romano, die 13 augusti, vinetis post terga manibus, puerorum perversorum, quos erudiebat, ferreis stylis confingendus excarnificandusque traditus, mundo probrosam et acerbam, sed Deo et Ecclesie gloriosam mortem oppetiit.

Porro, S. Hieronymus in *Ecclesiaste* cap. x, sic legit: « Beatus ille est qui in aurem loquitur sapientium. » Nam, ut ibidem ait: « Præcipitur vir sapiens quando in aurem loquitur imprudentis, et verba ejus in profundo (ut ita dicam) gurgite pereunt. » Idem in *Micheæ* cap. vii: « Si, inquit, beatus est qui in aures loquitur audientis, et auris auditoris desiderium sapientis est, lætitiæ dicentis auditor intelligens: e contrario luctus doctoris est, malus discipulus: Jeremiæ quoque verbis huic querelæ congruentibus: Non profui, neque profui mihi quisquam. Sunt qui ex persona Salvatoris hoc dici putent, causantis, quod in tanta credentium multitudine et in toto orbe generis humani, vix suo sanguine digna opera reperiat: qui et in 24 *Psalms*, ait: Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem? »

13. QUAM MAGNUS, QUI INVENIT SAPIENTIAM, ET SCIENTIAM! SED NON EST SUPER TIMENTEM DOMINUM. — Tres ultimi magni et beati hoc versu enarrantur. Octavus ergo magnus et beatus est, « qui invenit sapientiam; » nonus, « qui invenit scientiam; » decimus, omnes superans est, qui timet Dominum. Sapientiam enim hic a scientia distinguit; ac sapientiam vocat in signem Dei rerumque divinarum cognitionem; scientiam vero notitiam rerum naturalium, qualis est physica; aut potius moralium, qualis est ethica. Unde Græca pro scientiam, vers. 12, habent *ἐπιγνώσις*, id est prudentiam. Ita Palacius. Paulo aliter Rabanus: Sapientia, ait, est bonum facere, scientiæ vero malum cavere, juxta illud: « Ecce timor Domini, ipsa est sapientia: et recedere a malo, intelligentia, » *Job*. xxviii. Simili modo Apostolus sapientiam a scientia distinguit, dicens: « Alii per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, »

1 *Cor.* xii, 8. Ubi varii varie hæc distinguunt. Ambrosiaster: « Sapientia, ait, significat cor prudens, ut discernat quæ vitanda sunt; et scientia divinarum tantum rerum cognitionem importat. » S. Hieronymus: « Sapientia loqui, discere ac docere potest; scientia legis mysteria explanat. » Anselmus: « Sapientia, inquit, ad vitam, scientia pertinet ad doctrinam. » D. Thomas, II II, *Quæst.* CLXXVII: « Sapientia docet et persuadet, scientia delectat et movet. » S. Augustinus, lib. XII *De Trinit.* cap. xiv: « Ad contemplationem sapientiam, ad actionem scientiam pertinere » asserit: at lib. XIII *De Trinit.* cap. xix: « Sapientia, inquit, divinis, scientia humanis attributa est. » Eadem repetit lib. XIV, cap. i.

Sensus est ergo, q. d. Magnus et suo modo beatus est, qui adeptus est sapientiam, qua Deum resque divinas ac S. Scripturam penetret et contempletur; ut et alios eadem docere, eosque sapientes efficere queat. Magnus item, qui habet scientiam, id est prudentiam agendorum, ut tam se quam alios prudenter in rebus omnibus dirigere, ac in rebus perplexis arduisque prudens consilium dare valeat: at neuter superat timentem Dominum. Hic enim omnibus major et beator est, tum quia per gratiam est Dei amicus et filius, tum quia certo expectat gloriam a Deo amicis et filiis promissam. Unde in sequentibus Siracides de more in laudes, et præconia timoris Dei excurrit. Quocirca Syrus vertit, *beatus vir quem non fregit paupertas, et non fregit eum inopia* (hic enim est sapiens et sciens, id est prudens): *timor Dei super hæc omnia exaltatus est*. Unde Rabanus: « Novem, inquit, speciebus virtutum superadditur timor Dei, quoniam sicut novenarius numerus imperfectus est, quousque denario suppleatur: ita omnis operatio virtutum mediocris est sine timoris Dei perfectione. Timor enim Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi, ipse est fidei fundamentum, ipse charitatis origo, per ipsum operamur bonum, per ipsum pervenitur ad præmium. » Timor Dei ergo est quasi aquila, cæteris donis quasi avibus altius volitans, ac vicinissime ad Deum accedens.

14. TIMOR DEI SUPER OMNIA SE SUPERPOSUIT. — Ita v Romana, Latina et Græca: minus recte nonnulli delent *et se*; quod secutus Dionysius, Carthusianus sic exponit, q. d. Timor Dei super omnia superposuit hominem timentem Deum. Verum melius addas *et se*: comparat enim timorem Dei cum novem rebus, quæ hominem magnum et felicem efficiunt, asseritque eum hæc omnia transcendere. Unde S. Hieronymus in cap. L *Isaiæ* legit, « timor Dei omnia supera! » Porro, « timor Dei » intelligitur non servilis, sed filialis, qui includit Dei amorem et cultum. Unde Complutenses pro *timor Dei* legunt *ἐπιγνώσις ἐκ καρπῶν*, id est, *dilectio autem Domini super omnia supergressa est in claritatem, q. d. Dilectio Dei cæteris donis omnibus clarior et gloriosior est*. Tigurina,

religio Domini claritate superat omnia; Syrus, *timor Dei super omnia caritatus est*. Hinc et mox sequitur: « Timor Dei initium dilectionis. »

Moraliter, « timor Dei » superponit se sapientiæ, scientiæ reliquisque novem beatitudinibus jam recensitis, adeoque omnibus virtutibus et donis Dei: quia illis insistens illa ipsa, quasi pondus quoddam grave deorsum cuncta premit, ne scilicet efferantur, intumescant et superbiant. Nihil enim est quod arrogantiam magis premat, quam timor. Unde Clemens Alexandrinus lib. II *Stromatum*, pro eo quod *Prov.* iii, 7, legimus *φοβὸς τοῦ Θεοῦ*, id est *time Deum*, legit *ἐπιγνώσις*, id est *supertime, q. d. Super te timorem excipe*, inquit noster Salazar ibidem: *primo*, tanquam equus sessorem. Unde S. Chrysostomus, hom. 5, *De Verbis Isaia*: « Talis, ait, est anima in superbiam elata: semel enim desperata salute, nequaquam desinit furere: verum habens laxans, irrationabilibus cupiditatibus quovis rapitur, nec aliter quam equus ferociens, qui ubi frenum ore, sessorem tergo excussit, fertur quovis vento velocior, omnibus aliis intolerabilis, fugientibus cunctis, neque quoquam audente eum cohibere. Sic anima quæ Dei timorem ipsam refrenantem excussit, ad quævis malitiæ loca decurrit, donec ad exitum barathrum delata, præcipitat suam ipsius salutem. » Quid illustrius? *Secundo*, tanquam navis nauclerum, qui puppi assidens eam gubernat, et in portum regit. Idem Chrysostomus, homil. *De Fide Annæ*, expendens *teminæ*, vel potius *heroinæ* illius robor animique magnitudinem, quæ tanto tempore æmula proba conviciaque sustinuit, sic addit: « Siquidem Dei timor tanquam nauclerum gubernaculis assidens persuasit eam tempestatem æquo animo esse ferendam, nec prius destitit mentem illius gubernare, donec in tranquillum adduceret portum onere plenam, hoc est uterum pretioso thesauro onustum. » *Tercio*, sicut turris præalta excubitorum, vigilem atque custodem, qui prævidens mala antequam eveniant, omnes animi vires excitat ad repugnandum. Ita S. Augustinus, serm. 18 *De Verbis Apostoli*, timorem Dei animi excubiam, custodem et speculatorem appellat. Et quidem quemadmodum speculator eminens igne vel fumo significat hostes adesse, atque bellandi tempus instare: sic timor Dei, ignes seu ardores sempiternos, et caliginosos Averni fumos objiciens menti, animi vires omnes ad prælium comparat. Ergo *supertime Deum*, perinde est atque timorem Dei super te excipe, nimirum tanquam equus sessorem, tanquam navis nauclerum, tanquam specula excubitorum. « Et recede a malo, » id est, timor hic te ab omni malo recedere faciet, nimirum, sicut sessor equum a præcipitio avertens, sicut nauclerum navim a syrribus vel scopulo in diversum agens, sicut speculator urbem ab omni hostili eruptione defendens.

Id ipsum gentiles representarunt per Chironem

hippocentaurum, quem, teste Hyginio cæterisque mythologis, optimum filii, adeoque Achillis, prædagogum esse censuerunt. Hic autem prædagogus est timor Dei: Chironem enim pinxerunt terrificum et manu arcum tenentem, quia pueri timore, metu et minis a malo coercendi sunt. Rursum, Chironem dixere sibi commissos nutrire medullis leonum æque ac cervorum. Denique, Chironem dixere medicum, adeoque inventorem herbariæ et medicinæ: item astrologum, musicum, immortalem, translatum in cælum, in zodiaco collocatum, dictumque Sagittarium. Ita Plinius, lib. XVII, cap. lvi; Hyginus, lib. *De Stellis*; Natalis Comes, lib. IV *Mythologia*, cap. xii. Porro Chironi dederunt figuram hippocentauri, ut scilicet inferne similis esset equo, superne homini: nam duplex forma equi et hominis, timoris illius qui superinducta charitate quæ biformis est, similitudinem refert: qua equus, timoris ignobilem affectum; qua homo, generosam charitatis formam adumbrat. Rursum timor, quasi prædagogus terrificus, medullis leonum nutrit, id est vim quamdem leonibus similem illis addit: et ut leonum illam ad audendum projectam confidentiam temperet, medullas quoque præbet cervorum, qui pavidi sunt atque pavoris symbolum: ut fortitudo adsit, metus non desit; ut audacia sit leonis, pavor cervi; hic erga Deum, illa vero ad evadenda omnia mala. Hæc noster Salazar, quæ valde hunc Siracidis locum elucidant.

Igitur timor Dei est gemma pretiosissima, quia ipse est decor et pulchritudo, æque ac cæumen sapientiæ, scientiæ ac virtutum omnium. Hæc enim omnibus superponitur, sicut operculum vasi, sicut corona capiti, et sicut caput corpori, quasi omnium complementum, ornamentum, fulcimentum, imo omnium auriga, navarchus, director, rex et princeps, sine quo illas errare, desipere, et in vitia declinare necessum est.

15. BEATUS HOMO, CUI DONATUM EST HABERE TIMOREM DEI. — Tigurina, *beatus homo, cui contigit religio Domini*. Causam dat S. Ambrosius vel potius S. Prosper, lib. II *De Vocatione gentium*, cap. x, scilicet quod ad conversionem, salutem et felicitatem requirantur duo, nimirum gratia quasi domina subjugans sibi voluntatem, et voluntas quasi famula gratiæ obsequens; gratiam autem incipere a timore. « Gratiam quidem Dei, inquit, in omnibus justificationibus principaliter præeminet, suadendo exhortationibus, monendo exemplis, terrendo periculis, incitando miraculis, dando intellectum, inspirando consilium, corque ipsum illuminando, et fidei affectionibus imbuendo. Sed etiam voluntas hominis subjungitur ei atque conjungitur, quæ ad hæc prædictis est excitata præsiis, ut divino in se cooperetur operi, et incipiat exercere ad meritum, quod superno semine concepit ad studium; de sua habens mutabilitate, si deficit; de gratiæ opitulatione, si proficit. Quæ opitulatio per innumeros

modos, sive occultos sive manifestos, omnibus adhibetur. Et quod a multis refutatur, ipsorum est nequitiae; quod autem a multis suscipitur, et gratiae est et voluntatis humanae. Nam virtus nolentium nulla est, nec potest asseri, vel fidem, vel spem, vel charitatem eis inesse, quorum ab his bonus consensus alienus est. » Deinde gratiam hunc consensum operari incutiendo timorem, ita docet: « Hunc autem consensum non solum cohortatio praedicantium, et incitamenta doctrinae, sed et metus gignit, propter quod scriptum est: Principium sapientiae timor Domini. Qui quantislibet terroribus inferatur, non aliud agit, quam ut quem fecerit timentem faciat et volentem, nec solum volentem, sed etiam sapientem. Unde et illud scriptum est: Beatus cui donatum est habere timorem Dei. Quid enim tam beatificum, quam hic timor, qui genitor eruditorque sapientiae est? In cuius utique devotione devota est et voluntas, quae auctore gratiae eodem proficit timore quo cepit. Cum ergo hic timor etiam per quamdam vim magni terroris immititur, non ibi ratio exstinguitur, nec intellectus aufertur, sed illa potius, quae mentem premebat, caligo discutitur, ut voluntas depravata prius atque captiva, recta efficiatur et libera. »

QUI TENET ILLUM (timorem Dei), CUI ASSIMILABITUR? — *q. d.* Timens Deum non tam homo terrestrius, quam angelus quidam caelestis, et e caelo in terram lapsus videtur. Tigurina, qui praeditus est illa (religione, id est reverentia, timore et cultu Domini), cuius comparari poterit?

16. TIMOR DEI INITIUM DILECTIONIS EJUS: FIDEI AUTEM INITIUM AGGLUTINANDUM EST EI. — Ita Romana. Aliqui legunt, *agglutinatum est ei*. Graeca Romana hunc versum delent; eum tamen legunt Complutensia, et Tigurina quae sic vertit, *religio Domini amoris ipsius est initium; fides autem origo conjunctionis cum ipso; alii, timor Domini initium dilectionis ejus; fides autem principium adhaesionis ejus; Syrus, initium timoris Domini diligere eum; et initium fidei ire post eum. Apprehende eum, fili mi, et ne dimittas eum, quia non est sicut ipse*. Sensus est, *q. d.* A timore et cum timore Dei incipit dilectio Dei, augetur etiam et perficitur: quantum enim crescit timor filialis Dei, tantum crescit et Dei amor; adeoque perfectus timor Dei, perfectus est amor Dei. Eodem sensu dixit cap. 1, vers. 16: « Initium sapientiae timor Domini. » Sapientiam enim practicam intelligit, quae includit amorem Dei. Vide ibi dicta.

Quaerit Palaeus quomodo timor causet amorem, cum amor causet timorem: amor enim est affectuum omnium primus? Ac respondet timorem causare amorem, ac vicissim ab eo causari et produci. « Sicut vapor, inquit, est causa pluviae, et vicissim pluvia est causa vaporis: ita amor Dei causat timorem eum offendendi, ac vicissim timor et reverentia Dei causat ejusdem amoris. » Timor enim hic filialis intelligitur, qui

parit amorem et vicissim ab eo paritur: hi enim duo affectus conjuncti sunt, quem enim amamus, eundem offendere timemus et reveremur, ac vice versa. Unde Cajetanus in II II, *Quaest.* XXII, art. 2, asserit timorem filialem in se complecti amorem et reverentiam. Ipse ergo est « initium, » Hebr. ראשית *rescit*, id est summa comprehendens amorem. Vide dicta cap. 1, vers. 16 et seq.

Secundo, Jansenius hunc locum explicat de dilectione non nostra, sed Dei, qua scilicet Deus timentes se diligit, *q. d.* Deus incipit eos quasi amicos suos diligere, quos videt se metuere, sibi que fidere, juxta illud: « Si quis diligit me, sermonem meum servabit: et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus, *Joan.* XIV.

Porro, quod sequitur: « Fidei autem initium agglutinandum est ei, » sic intellige, fides, quasi initium, jungenda est timori, ut ipsi queat esse initium dilectionis, *q. d.* Primum donorum et honorum omnium initium est fides: ex hac enim concipitur timor, qui est causa dilectionis: quia sine lumine fidei Deus cognosci, ac consequenter timeri et amari nequit uti debet. Unde Graeca habent, *fides autem initium est agglutinationis ejus*, uti scilicet per timorem et amorem adhaereamus et arctissime agglutinemur Deo: « qui enim adhaeret Domino, unus cum eo spiritus est, » I *Corinth.* VI, 17.

Huc facit illud Apostoli, *Hebr.* XI, 1: « Fides est substantia rerum sperandarum (et timendarum), argumentum non apparentium, » *q. d.* Fides efficit, ut res absentes, quas speramus et timemus, menti quasi praesentes sistantur, eamque moveant ad sui timorem et amorem. Vide ibi dicta. Atque haec de causa Siracides hic mentionem injicit fidei, quia viva fides vivum elicit acuitque timorem et amorem Dei. Vis ergo timere et amare Deum in dies magis et magis, vivacius in dies considera per fidem, quanta sit Dei majestas, ira, misericordia, vindicta; quanta poena, quas impiis inferet; quanta gloria, quam timentibus et amantibus se praeparavit; quam longa sit utrarumque aeternitas: atque ingentes tibi stimulos ad Deum timendum et amandum addis senties. Ex adverso, quod multi non satis timeant, nec ament Deum, causa est fides languida, ac quasi sopita et mortua; quod non satis vivide apprehendant Dei justitiam et misericordiam, gehennam, paradisum, etc. Hisce orandum assidue cum Apostolis: « Domine, adauge nobis fidem, » *Lucæ* XVII, 5. Praeclare S. Chrysostomus, homilia 72 *Ad Populum*: « illum, ait, insopitum (Dei) oculum nihil, quod a nobis generatur, est quod lateat. Et hoc cogitantes oportet tanta vitam nostram dispensare diligentia, quasi paulo post verborum et actionum, ipsarum quoque cogitationum rationem reddituros. » Unde *infer*: « Virtus est humana omnia despiciere, et per omnes horas futura cogitare, nulli inhærere praesentium;

sed scire, quod omnia humana umbra sunt et somnium: virtus, quasi mortuum ad hujus vitae res efficit; ad spiritalia vero sola, vivere et ope-

rari. Sicut et Paulus dicebat: Vivo autem, iam non ego, vivit vero in me Christus. »

TERTIA PARS CAPITIS.

DE MALITIA MULIERUM IMPROBARUM.

Occasione tertiae beatitudinis jam recensita vers. 41, qua dixit: « Beatus qui habitat cum muliere sensata, » ut eam illustret et demonstret a contrario, transit ad malitiam mulieris insensatae, indeque colligendum relinquit, quam infelix sit maritus malae et insensatae, felix vero bonae et sensatae: quanquam non sit hic curiose quaerenda sententiarum et materiarum connexio: transit enim Siracides ab una ad aliam pro libito, more veterum ethicorum et gnomologorum, uti dixi in proemio.

17. OMNIS PLAGA, TRISTITIA CORDIS EST: ET OMNIS MALITIA, NEQUITIA MULIERIS. — Hic versus jam deest in Graeco; sed olim in eo exstitisse liquet ex sequentibus, atque ex Nostro, aequae ac Syro, qui sic vertit, *omnis plaga non est sicut plaga cordis, et omnes malitiae non sunt sicut malitia mulieris*. Et idem est quod sic: est enim nota comparationis, et combinat duo similia. Idem crebro facit in *Proverbiis*. « Omnis, » id est summa, maxima, acerbissima. Est enallage et catachresis: ponitur enim totum universale pro toto quanto, sive perfecto et superlativo: hic enim gradus, cum sit summus, reliquos comparationis gradus in se vel formaliter vel virtute continet. Sic summus dolor continet ceteros dolores minores, et summa malitia continet ceteras malitias minores. Sensus ergo est, *q. d.* Sicut summa plaga, summum vulnus, summus dolor est tristitia cordis: sic pariter summa malitia est nequitia mulieris. Vel, sicut omnem plagam feras facilius, quam tristitiam cordis: sic et omne malum potius feras, quam malitiam mulieris. Tristitia cordis est plaga et miseria universalis, claudens in se et superans omnem tristitiam: ita et malitia mulieris omnem et claudit et superat malitiam. Si enim semel se mulier et nequitiae tradidit et prostravit, nullam non malitiam admittit; ut, verbi gratia, si adultera est, ab ea exspectato veneficia, furta, homicidia. Sic dicitur, *Proverb.* IV, 23: « Omni custodia serva cor tuum: » « omni, » id est praecipua, exacta, summa; nam alioqui etiam oculis et sensibus sua adhibenda est custodia. Et I *Esdræ* V, 7: « Dario regi pax omnis, » id est plena et plurima.

Hunc esse sensum patet ex sequentibus. Recte comparat malitiam mulieris cum tristitia, tum quia utraque summa est, tum quia malitia mulieris summam viro affert tristitiam et dolorem. Eade Tigurina clare vertit, *summa plaga est mœror*

animi: summaque malitia, malitia mulieris. Ratio prioris est: *prima*, quod mœror immediate totus sit in animo, qui maxime est sensitivus: ceteri enim dolores, ut verbera, vulnera, adustiones, etc., sunt in corpore; et per corpus, quod in se vim sentiendi non habet, quasi refracti, retusi et imminuti, transeunt ad animum, ubi est sedes doloris et sensus. Quare animi cruciatus, qualis est tristitia et mœror, longe acerbior est omni cruciatu corporis, ut patet in damnatis et demonibus: horum enim poena est acerbissima; illa autem est tristitia animi: cum enim corpore careant, corporeos dolores sentire nequeunt. *Secunda*, quod nobilissima pars hominis et animae sit voluntas: haec enim quasi regina ceteris potentiis, membris, sensibus praest et imperat. Tristitia autem voluntatem immediate affligit, exedit, cruciat, sibi que subjugat, ac per voluntatem ceteras omnes hominis vires, utpote voluntati subjectas, affligit, sibi que subjugat. Quare in corpus ipsum suam vim exerit, illudque cruciat, exedit et consumit, juxta illud: « Animus gaudens aetatem floridam facit: spiritus tristis exsiccat ossa, » *Proverb.* XVII, 22.

Posterioris ratio est, quod mulier minus habeat rationis et iudicii quam vir, qui ratione quasi freno a scelere inhibetur; unde subinde tota agitur passione et concupiscentia, puta libidine, superbia, ira, impudentia, fraude, ut videatur esse furia infernalis. Loquor de muliere, quae vel natura, vel suo arbitrio et nequitia corrupta est et perversa: nam quae natura vel exercitio pia est et sancta, saepe viros superat, tum ob teneriores affectus quos habet mulier quam vir, tum ob pronitatem in devotionem et pietatem; tum quod infirma mundi eligat Deus, ut confundat fortia. Quae de causa S. Agnes, S. Caecilia, S. Catharina, ceteraque virgines viros superarunt, tum castitate, tum fortitudine, tum charitate, tum martyrio.

Moraliter discet hic, quantum malum sit mala mulier, quamque viris cavenda. Tertullianus, lib. *De Habitu muliebri*, post principium, de muliere loquens: « Tu es, ait, diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinae legis desertrix, tu es quae ei persuasisti, quem diabolus aggredi non valuit. » Origenes in ea homilia quam in evangelium Chananaeae conscripsit: « Mulier, inquit, caput peccati, arma diaboli, expulsio paradisi, delicti mater, corruptio legis. » Idem, in tractatu 2 suorum *Commentariorum in Job*, dum